

Nizami Tağısoy

Nəsiminin 650 illiyinin bayram edilməsinə qardaş qazax mədəniyyətinin nümayəndələri də seyirçi kimi qalmamışlar. 26 aprel 2019-cu ildə qazax portalında "İki dünyanı özündə yerləşdirən Nəsimi" mövzusunda şair haqqında geniş material təqdim olunmuş, onun orta əsrlər Azərbaycan ictimai fikrində bədii irsinin orijinallığından bəhs edilmişdir. Haqlı olaraq göstərilmişdir ki, dahi şairin fəlsəfi baxışları, dünyanı dərki tamamilə yeni rəzmlər və simvollarla narışlanmışdır. Doğrudan da Nəsimi yaradıcılığı bir daha təsdiq etmişdir ki, türk mədəniyyəti yetərinə rəngarəngdir. Əl-Fərabi, Mahmud Qaşğarlı, İlyas Nizami Gəncəvi, Əlişir Nəvai, Nəsirəddin Tusi, Yunus Əmrə, Rumi, Abay kimi klassiklərin yaradıcılığı türk, Şərq və ümumdünya ədəbi-fəlsəfi düşüncəsini zənginləşdirmək baxımından əvəsizdir. Bu xüsusiyyətləri nəzərə alan Beynəlxalq Türk Akademiyası ümumtürk poeziyası, mədəniyyəti və dəyərlərini türk xalqları arasında yaymaqda Nəsimi yaradıcılığı ilə bağlı həm də belə bir maraqlı yeni layihənin yaradılmasının da təşəbbüsçüsü olmuşdur.

Azərbaycan Prezidenti İlham Əliyevin məlum sərəncanı ilə yanaşı, Beynəlxalq Türk Akademiyası da 2019-cu ili Nəsimi ili elan etmişdir. Heç şübhəsiz ki, bu təşəbbüsün özü də xalqlarımız arasında mənəvi və mədəni əlaqələrin möhkənlənməsində yeni addım olduğunu bir daha sübut etməkdədir.

Qazaxıstanın paytaxtı Nur-Sultanda keçirilən IV Avrasiya Beynəlxalq Kitab sərgisi çərçivələrində Azərbaycan sərgisinin açılışı və Nəsimi qəzəlləri məcmuəsinin prezentasiyası həyata keçirilmişdir.

Həmin vaxt Nəsiminin şeirləri

ilk dəfə idi ki, qazax dilinə tərcümə olunmuşdu. Bu möhtəşəm layihəni və eyni zamanda tərcümə işini Beynəlxalq Türk Akademiyası əyaniləşdirmişdir. Tədbirdə Azərbaycan Respublikasının Qazaxıstan Respublikasındakı Fövqəladə və Səlahiyyətli səfiri Rəşad Məmmədov çıxış edərək Nəsimi ilə bağlı Azərbaycanda tədbirlərin il boyu davam edəcəyindən söhbət açmaqda, Nəsimiyə insanların qəlbində qoyulan mil-yonlarla abidədən danışmış, Nəsiminin qa-

Nəsimi yaradıcılığı qazax mədəniyyəti kontekstində və lirikasının qazax tərcümələri

zax dilinə tərcüməsindən, eyni zamanda "Azərbaycan ədəbiyyatı antologiyası"nın qazax dilində nəşrindən və həmin "Antologiya"da 20-dən artıq Azərbaycan şairlərinin əsərlərinin Türk Akademiyasının dəstəyi ilə qazax dilində səsləndirilməsini mühüm ədəbi hadisə kimi dəyərləndirmişdir.

Nəsiminin qəzəllərinin, məsnəvilərinin, rübailərinin, tuyuqlarının (kara ölen) müsarra tuyuqlarının (kara ölen-2) və s. kimi nümunələrinin tərcümələri qazax oxucularına erməğan olunmuşdur. Kitab Beynəlxalq Türk Akademiyasının Prezidenti Darxan Kızırdəlinin "Məhəbbət və ağıl - kəmal şairi" ("Maxabbat pen kemeldiktin jirşısı") adlı ön sözlə təqdim edilmişdir. Bu ön sözdə D.Kızırdəli Nəsiminin əsərlərinin Azərbaycan ədəbiyyatı tarixindəki yerindən, poeziyasının məzmunundan, əzəmətindən, miraslarında öz dövrünün ədəbi-estetik və fəlsəfi-etik fikirlərinin xüsusiyyətlərindən danışmaqda, onun yaradıcılığının ruhani özəlliklərindən, əsərlərindən gələn ideyalardan, zülm və ədələtsizliklərə qarşı necə onun mübarizə apardığından, qarşılaşdığı haqsızlıqlara necə sinə gərdiyindən, həqiqət carçısı olmasından bəhs etmişdir.

Ön söz müəllifi

eyni zamanda İmadəddin Nəsiminin qazax dilinə ilk dəfə tərcümə edilən əsərlərinin həm də şairin ruhuna rəhmət hissi ilə bağışlanıldığını qeyd etmişdir. Darxan Kızırdəli İmadəddin Nəsiminin sufizmin parlaq nümayəndəsi olduğunu bir daha söyləməklə, onun Həllac Mənsur və Xoca Əhməd Yə-səvi kimi müqəddəslərin sufizmin başlıca mənasını izah etməyə müvəffəq olduğunu, türk dilinin inkişafına böyük töhfələr verdiyini vurğulamışdır.

İmadəddin Nəsiminin "Mən sıymaymın ğalamğa" ("Mən aləmə sığmazam") adı altında qazax dilində təqdim olunan bu kitabın başqa bir cəhəti ondan ibarətdir ki, burada şairin 44 qəzəlinin, bir məsnəvisinin, üç rübaisinin, beş tuyuğunun, iki müsərra tuyuğunun və bir "Mərhəba!" məndi qəzəlinin tərcüməsi oxuculara orijinala yanaşı təqdim olunmuşdur.

Darxan Kızırdəli "Şairin 650 illiyinə: türk mütəfəkkiri İmadəddin Nəsiminin yaradıcılığı öz dərinliyi ilə heyran edir. O, bu dünyaya sığışmadı..." məqaləsində "Onun tarixə möhkəm dözümlülük və qoçaqlıq simvolu, həqiqətin kompromissiz axtarıcısı kimi daxil olduğunu... Azərbaycan ədəbiyyatı tarixinin tanınmış zirvəsi, öz yaradıcılığı ilə

milli poeziyanın məzmununun inkişafında yeni səhifə açdığını, türk xalq dilinin incilərindən ustalılıqla istifadə etməklə, orta əsrlər ənənəsindən dönüş yaradıb Xətai, Füzuli, Vaqif kimi özünün söz sənətində parlaq xələfləri üçün yeni cığır açdığını vurğulamışdır".

Beynəlxalq Türk Akademiyasının

prezidenti haqlı olaraq hesab etmişdir ki, Nəsimi sufi poeziyasının parlaq nümayəndəsi kimi Mənsur Həllacın "Ənəl-əl-həqq" kəlamının ardınca gedərək Allaha sevgisini daim ön planda qoymaqla onu bütün yaradıcılığının mahiyyətinə hopdurmuşdur. Elə buna görə də Nəsimi əsərlərinin predmetində sufi müstisizminin aparıcı anlayışı olan "kamil insan" konsepsiyasına söykənməklə, dünyanın sirli-sehirli gedişatını onun içində görməyə çalışmışdır. Eyni zamanda qeyd olunanlarla yanaşı, Nəsiminin poetik metaforalarının, bir-birindən çəşidli cəlbədedici simvollarının, bədii eyhamlarının, konkret ünvana üz tutmuş kinayələrinin xeyli hallarda islamın təlimi ilə açıq-açıqna ziddiyyət təşkil etdiyi də qabardılırdı.

Türkinin zəngin imkanlarından istifadə etməklə, Nəsimi klassik poeziyanı digər orta əsrlər ustalarından fərqli olaraq sadə xalqın dilinə yaxınlaşdırdı. Əksər qəzəllərində və rübailərində bəşər övladının mahiyyətini və onun mənəviyatını tərənnüm etməklə insanın enerjisinin gözəllik və həyat mənbəyi olduğunu təbliğ etməyi bacardı. Darxan Kızırdəli haqlı olaraq söyləmişdi ki, "Nəsimi doğma türk dilində müxtəlif poetik janrlarda rübai, qəzəl, tuyuq və s. şeir mizanlarının köməyindən istifadə etməklə onun zənginləşdirən birinci şair idi. Onun zamanından dörd əsr keçdikdən sonra XIX yüzillikdə eyni şeyi dahi Abay öz doğma qazax dili üçün etməklə, qazax xalqının poeziyası ilə klassik Şərq poeziyası arasındakı fərqləri ortadan götürdü". Elə buna görə də Nəsiminin mənəvi və fəlsəfi ideyaları insanları daim ümumi dəyərlər ətrafında birləşdirməklə aramlı və xoşbəxt həyat tərzinə səslənməkdədir. Məhz bu xüsusiyyətlərinə görə də Nəsimi irsi öz aktuallığını və insanların fəlsəfi-etik düşüncəsinə təsir qüvvəsini itirməmişdir.

Nəsiminin əsərlərinin bəhs etdiyimiz ilk qazax dilinə tərcüməsini K.Kunıpiyalı həyata keçirmişdir. Bu, qazax dilinə tərcümə kimi ilk qələm təcrübəsi olsa da, hər halda onun milli oxucuların böyük şairin yaradıcı irsinə müəyyən dərəcədə bələd olmasında

rolunun danılmazlığını da qeyd etməliyik. Yuxarıda söylədiyimiz kimi, kitabda Nəsiminin 44 qəzəlinin tərcüməsi yer almışdır. Mələm olduğu kimi, qəzəl uzun əsrlər boyu klassik Şərq və türk poeziyasının aparıcı janrlarından olmuşdur. Eyni zamanda bu da vurğulanmalıdır ki, qəzəl janrı Azərbaycan, Anadolu, Balkan, Kıbrız türkləri, türkmən, özbək, tatar poeziyasında olduğu kimi qazax milli düşüncəsində heç də dominant mövqedə dayanmamışdır. Əsrlər boyu qa-

zax şeiri (jırı) 7 (4+3) və 8 (3+2+3) heca üzərində qurulmuş, qazax epik poeziyası (jırı) isə - jeldirəme rəçitativini ritminə əsaslanaraq ifa olunmuşdur. Eyni zamanda bu forma ilə yanaşı, qazax xalq poeziyasında həm də onbir hecalıq (4+3+4, yaxud 3+4+4) şəklində aytsılarda (müşayirələrdə) istifadə edilmişdir.

Qəzəl

isə əruz qəliblərinə əsaslanaraq (lirik şeir formasında olmaqla), birinci beytin (bəndin) iki sonuncu ifadəsi eyni qafiyədə (monorim) olmaqla, sonrakı beytlərin ikinci yarımbəndində, yaxud misrasında "aa, ba, ca, da" və s. kimi saxlanılmaqla tərtib olunur, qurulub-qoşulur. Birinci yarımbənd mətə, sonuncu yarımbəndə məqtə adlanmaqla, sonuncu beytdə müəllifin poetik təxəllüsü verilir. Adətən poetik divanlarda qəzəllərin adı verilməməklə, onların adı qafiyə tutulan sözün sonuncu ifadəsinə uyğun olaraq verilir. Qəzəlin qəhrəmanı öz arzularının predmetinə uyğun olaraq onunla birləşir.

Qazax mütərcimi

K.Kunıpiyalı bir sıra hallarda Azərbaycan qəzəlinin poetik formasını qorumağa çalışsa da, xeyli məqamlarda bu vəzifənin öhdəsindən gələ bilməmişdir. Bunu "Sen ğanasın mənin pirim, imanım", "Bul jalğanda antın saktar jar kayda", "Ayrılığı tilgiledi bauırdı", "Dualı erin lebizinde parasat bar pərmendi", "Mağan sensiz mal-dünie", "Könilim aymasın dep baska jarğa", "Jar ayrıldı, kəyap etti bauırdı", "Əy, süyiktim, körpənin jüzündi", "Kastarının kiği-na", "Əy, süyiktim, örtəndim", "Kazir minau ələmdə" və s. kimi nümunələrdə yaxşı müşahidə etmək olar. K.Kunıpiyalı Nəsimi qəzəllərinin bir neçəsinin tərcüməsində poetik örnəklərin kompozisiya-struktur və ideya-məzmun xüsusiyyətlərinin qorunub saxlanılmasına səy göstərmişdir.

Bunu biz "Ua, süyiktim, maxabbatı sezi-ne alğan jüreqi" ("Canana mənim sevdiyimi can bilir ancaq") qəzəlinin tərcüməsində görürük:

Ua, süyiktim, maxabbatı sızine alğan jüreqi, Könilimnin ne kaların tek süyiktim biledi.

Bilim izdep tapım Kuday, kabil bolıp tileqim, Onı kalay ükkanımdı Küran ğana biledi.

...Maxabbatın tenizine batır meni ünemi Bül tenizdin terendiğin müxit kana biledi.

Nəsimidin sözi sırlı, ğarısta ömir süredi. Bül - küs tili, al küs tilin tek Süleymen biledi!..

Bu beytləri orijinala müqayisə edək. Nəsimi şeiriyyətinin struktur-kompozisiya və məzmun-mahiyyət elementlərinin tərcümədə nə dərəcədə qorunub saxlanılmasına diqqət yetirək:

Canana mənim sevdiyimi can bilir ancaq, Könlüm diləyin dünyada canan bilir ancaq.

Bildim, tanıdım elmdə məbudu, yəqin ki, Şöylə bilirəm kim, anı Quran bilir ancaq.

Könlüm gəmisin qərq edə gör eşq dənizinə Kim, bu dənizin bəhrini ümman bilir ancaq.

Heç kimsə Nəsimi sözünü kəşf edə bilməz, Bu, quş dilidir, bunu Süleyman bilir ancaq.

Məlum olduğu kimi, Nəsiminin poetik yaradıcılığı ruhi-dini-fəlsəfi elementləri və mahiyyəti özündə əks etdirir. Odur ki, belə

yaradıcılığın qavranılmasının da qısa müddətli tanışılıqla başa gələcəyi inandırıcı görünür. Çünki şair-mütərcimin dili orijinal şairin öz doğma dilinin poetik imkanlarına dərindən bələd olmaqla yaradıla bilər.

Nəsiminin ritmik-sintaktik naxışları,

hörgüləri, səs təqlidi "canan, can, Qurban, sultan, şeytan, dövrən, ümman, Süleyman" və s. elə şəkildə bir-birinə toxunub hörlülüb ki, onların tərcümədə belə toxunub-suna, hörgüsünə heç bir xələf gətirmədən məndəki beytlərin analoji konstruksiyasını qurmaq zəruri idi. Daha doğrusu, Nəsimi şeiriyyətinin bütün rənglərini, kolorunu, qoxusunu, tərəvətini qazaxca səsləndirmək vacib idi. K.Kunıpiyalı bir sıra beytlərin tərcüməsində belə istəkdə bulunmaqdadır. Lakin burada yenə də başlıca problem əruzun poetik qəlibini, ülgüsünü düzgün müəyyənləşdirmək önəmli idi. Mütərcim orijinaldakı "ancaq" ifadəsindən əvvəlki "bilir"i tərcümənin qafiyəyaradıcı elementi kimi "bile-di" şəklində hər beytin sonunda təkrarla-maqla poetik və estetik effekt yaratmağa can atmaqla, özünəxas ritmik mənzərə ortaya qoyur. Lakin belə cəhd heç də hər bir konkret halda sərəmə vermir. Təbii ki, zaman keçdikcə mütərcim Nəsimi əsərlərinə sonrakı müraciətlərdə tərcümədə ağırlıq yaranan, tərcümənin ekspressiyasını aşağı salan artıq elementləri məndən götürməyə çalışacaqdır. Çünki Nəsimi lirikasının tərcüməsində söz və ifadələrin yeri, sakral adların xüsusiyyətləri, beytlərin intonasion quruluşu, ritmi, qafiyə özəlliyinin qorunması mütərcim üçün xüsusi ilə diqqət mərkəzində dayanmalıdır.

K.Kunıpiyalı bəhs etdiyimiz kitabda Nəsiminin eyni adlı "Aləmdə bu gün əhdi bütün yar ələ girməz" qəzəlini iki müxtəlif şəkildə tərcümə edərək oxuculara təqdim etmişdir. Bunlar "Jüreqindi senin jaulay almadım" və "Bul jalğanda antın saktar jar kayda?" tərcümələridir. Maraqlıdır ki, tərcümələrdən heç biri digərinə hər hansı bir parametrləri ilə uyğun deyildir. Belə yanaşmanın səbəbi bizim üçün də aydın olmadı. Tərcümələri bir-biri ilə və orijinala müqayisədə oxuculara təqdim edirik:

Birinci tərcümə:

Jüreqindi senin jaulay almadım, Tek özine jan sırımı arnadım.

Naukas könil, endi sağan ne deyin, Süyiktimnin kəlməsinə seneyin.

Kemtar boldım, jaralandı jüreqim, Taza dinar izdeumənen jür edim.

...Nəsimidin bül sözderi ğajayıp, Ondaş marjan bara jatır azayıp.

(ardı 7-ci səhifədə)

İkinci tərcümə:

**Bül jalğanda antın saktar jar kayda?
Jalın tise, qülzar ört bop janbay ma?**

**Dərtti janım, tında meni kulak sal,
Zorğa jetken süyüktine kina artpa.**

**Jaman piğil şaylıktırdı kayda ülqi?
Dinar kayda, tiin juar kayğındı.**

**...Nəsimidin sonday ğajap sözderi,
Şahtar uşin inju tektes özqe emi.**

Bu işə yuxarıda nümunə gətirdiyimiz bəndlərin orijinalıdır:

Nəsimi yaradıcılığı qazax mədəniyyəti

kontekstində və lirikasının qazax tərcümələri

Aləmdə bu gün əhdi bütün yar ələ girməz,
Yandırdı tikən bağırımı, gülsar ələ girməz.

Ey xəstə könül, gör nə derəm, məndən eşit pənd,
Dildarə həris olma ki, dildar ələ girməz.

Naqış məhək oldu, qamunun qəlbi dəgəldir,
Bir sikkə dürust, arıca dinar ələ girməz.

...Əlfazi - Nəsimi bu gün ol möcüzədir kim,
Bənzər ana bir lölöi - şəhvar ələ girməz.

Müraciət etdiyimiz bəndlərdə Nəsimi lirikasının ritmik gözəlliyi nəzərə çarpacaq dərəcədə pozulsa da, bu kəmkəşirlərə baxmayaraq, K.Kunipiyanın tərcümələrinin gerekli olması qənaətindəyik. Eyni zamanda bunu da qeyd etməyi zəruri hesab edirik ki, lirik mətnin şeir strukturunun poetik tərcümədə saxlanması olduqca vacibdir. Bu, əlbəttə, özü özlüyündə aksiomatik müddədir. Lakin tərcümə zamanı mürəkkəblikləri dəf etmək də o qədər asan olmur. Belə ki, lirik şeirin informasiya yükü və məzmunu öz dərin mahiyyətinə görə, bir tərəfdən, həmcins deyil, ziddiyyətlidir, digər tərəfdən isə paradoksaldır. Birinci, məzmun özündə iki (bunlar "faktual" və "konseptual") planı birləşdirir. Məna informasiyası, onun iki bir-biri ilə orqanik bağlılığını nəzərdə tutur. Lakin eyni zamanda həm də öz aralarındakı münasibətlərdə dinamik ziddiyyətlərin olduğunu ifadə edir. Faktual - məna informasiya müəyyən faktorları, hadisələri ifadə edirsə, konseptual məna lirik əsərin ideya - obraz üzərində düşüncələri əks etdirir. Odur ki, lirik mətnin canlı orqanizmi, hər şeydən öncə, poetik və estetik effekt yaratmağa istiqamətlənmişdir. Lirik mətnin adekvat tərcüməsi orijinala metr-ritmika, fonik və metaməntiq strukturla bağlılıqda yaxın olub, konseptual-estetik məzmunu ifadə etməyə istiqamətlənib, poetik nitqin sonucunu formalaşdırıb poetik kommunikasiyanı həyata keçirməyə şərait yaratmalıdır. Kitaba daxil edilən və eyni za-

manda nəzərdə keçirdiyimiz qəzəllərin tərcüməsi zamanı mütərcim Azərbaycan və qazax dillərində yer almış maddi-səs, semantik və funksional-kommunikativ elementləri və fərqləri diqqət mərkəzində saxlamaqla konseptual mənanı və estetik informasiyanı daha tam və dolğun şəkildə yaratmağa borclu idi.

Fikrimizcə, Nəsimi lirikasının qazax dilinə tərcüməsində ən başlıca çətinlik yaradan məqam klassik Azərbaycan poeziyasının qəliblərinin qazax klassik poeziyasından ciddi şəkildə fərqlənməsi olmuşdur. Bundan başqa, mütərcim Nəsimi qəzəllərinin səs tərkibinin özünəməxsusluğunu da yetirincə qəbul və hiss edə bilməmişdir. Yadda saxlamaq lazımdır ki, şeir misrası lirik əsərin səs təşkilinin mühüm funksional elementidir. Buna görə də lirikanın musiqiyə yatımlılığı barədə daha çox bəhs edilir. Nəsiminin qəzəlləri isə, məlum ol-

duğu kimi, xanəndələrin, musiqiçilərin, nəğməkarların repertuarında daha çox yer almış, ifa olunmuş və bu gün bu daha böyük vüsət almədadır. Bunu da qeyd edək ki, "Lirik poeziya" anlayışı nəinki incəsənət sahəsini əks etdirir, həm də onun daxilində sözün semantikasını şeirin səsləndirilmə sənəti əsas kimi dayanır. Çünki lirik janrın özü, Frantişek Mikonun təbirincə desək, səs-məna hadisəsidir.

Nəsiminin qəzəllərində metr (ölçü), ritm və qafiye o qədər ənənəvi, mühüm və bir bütövdür ki, onların gözələdiyimiz, nəzərdə tutduğumuz poetik formasının qazax dilində mümkün qədər saxlanılmasına müvəffəq olunması zəruri idi. Bizə belə gəlir ki, mütərcim iş prosesində tərcümənin adekvat strategiyasını yaratmağın öhdəsindən tam şəkildə gələ bilməmişdir. Eyni zamanda Nəsimi qəzəllərinin estetikası və ruhu da heç də hər hansı bir elmi təhlil və sübutlara tabe edilib, onun çində əridilə bilməz. Kunipiyanı nəinki estetik-poetik, həm də Nəsimi qəzəllərinin formal elementlərinin tərcümədə yaradılmasına cəhd etməli idi. Bundan başqa tərcümələrin orijinala uyğun olaraq balanslaşdırılmasının təhlil zamanı çətinliklər yaratdığını da diqqətdən kənar saxlamaq düzgün olmazdı.

Belə yanaşma Nəsiminin "Məndə sığar iki cah, mən bu cahana sığmazam" qəzəlinin qazax dilinə "Kökiriqime sıyğanmen tau, dala da" şəklində tərcüməsində də özünü göstərir. Adını çəkdiyimiz nümunənin Azərbaycan dilində yetirincə yüksək poetik effektini nəzərə alaraq həmin qəzəlin zəif qazax tərcüməsini oxuculara təqdim etməkdən vaz keçirik. Elə buradaca onu da qeyd edək ki, Nəsiminin məsnəvi, rübai və tuyuqlarının tərcümələrində də biz analogi vəziyyətlə qarşılaşırıq. Bununla belə, sadələdiyimiz çatışmazlıqlara baxmayaraq, qazax qardaşlarımızın Nəsiminin yaradıcılığına müraciətini müsbət dəyərləndirir, onlara Nəsimi, o cümlədən klassik Azərbaycan ədəbiyyatının yeni tərcümələrində uğurlar diləyirik.